

Diasporos istorija ir kultūra

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Lietuviai Tolimųjų Rytų Respublikoje 1920–1922 m.: ištrūkti (ne)įmanoma

Santrauka. Straipsnyje tiriama lietuvių migracija į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinė struktūra iki Tolimųjų Rytų Respublikos (TRR) susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtis TRR nuo 1920 m. balandžio 6 d. iki 1922 m. lapkričio 15 d. Pristatomos lietuvių draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke, lietuviams TRR atstovavusios institucijos, jų vadovai, pastarųjų kompetencijos ribos, veikla siekiant reevakuoti tautiečius į tėvynę, Lietuvos piliečio pareigos samprata. Tyrimas apima penkis Tolimųjų Rytų Respubliką sudariusius kraštus: Pabaikalę (Verchnedinską), Užbaikalę (Čita), Amūro (Blagoveščenską), Pamaro (Vladivostoką) ir Paamūrės kraštą su šiaurine Sachalino dalimi (Chabarovską).

Raktažodžiai: lietuviai, Rytų Sibiras, Tolimieji Rytai, Tolimųjų Rytų Respublika, Čita, Vladivostokas.

Įvadas

Lietuvių pabėgėlių grįžimas iš Rusijos po Pirmojo pasaulinio karo (1918–1923 m.) – šiaudien dažno tyrėjo pasirenkama tema. Siekiama išsamiai aptarti grįžimo kelius, tuo metu vyravusias nuotaikas, į tėvynę parvykusių lietuvių indėlį į nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimą (Tomas Balkelis¹). Tačiau už kadro lieka Lietuvos vyriausybės, Lietuvos diplomatinio ir (ar) konsulinio korpuso ir, žinoma, pačių lietuvių tremtinių arba pabėgėlių pastangos formalizuoti ir koordinuoti procesą, sukaupiant ir įkvepiant sąmoningų lietuvių bei Lietuvos piliečių pajėgas. Jų atliktas žygdarbis ir šiandien yra puiki pilietiškumo ir patriotizmo mokykla mums visiems ir kiekvienam.

¹ Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 211–238; Balkelis, Tomas. Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m., *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2006), 55–74.

Lietuviai, latviai ir estai Sibire, įskaitant Tolimuosius Rytus, yra labai populiarūs tyrimų tema šiandienėje Rusijoje (Aliona Vasiljevna Pužychina, Michailas Nikolajevičius Kolotkinas, Ilja Viktorovičius Lotkinas, Iraida Vladimirovna Nam²). Apie tai rašomos studijos, disertacijos, monografijos. Tačiau pastebimas vienas jų panašumas: informacijos apie lietuvius ir jų veiklą būna mažiausiai. Dažniausiai rašoma apie trijų tautų gyvenimą Vakarų Sibire, o Rytų Sibiras lieka antrame tyrimų plane. Šią spragą kiek užpildo lietuvių ir užsienio autorių tyrimai apie Lietuvos piliečius Kinijoje – Mandžiūrijoje (Charbine), Šanchajuje (Rytis Šatkauskas³, Dalia Bukelevičiūtė⁴), žydų bendruomenę Harbine (Qu Wei ir Li Shuxiao⁵). Apie Juozo Vaitiekaičio paskyrimą ir jo išduotus piliečių liudijimus yra epizodiškai užsiminusi D. Bukelevičiūtė⁶, o tyrimą apie lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimą Sibire nuo 1918 m. kovo 19 d. iki 1920 m. rugpjūčio 17 d. publikavo šio straipsnio autorė⁷. Kontekstui suvokti ir lietuvių ir latvių padėčiai palyginti svarbūs Latvijos (A. Lerhe'ė, Valters Ščerbinskis, Eriks Jekabsons) ir Rusijos istorikų darbai (Viktoras Vladimirovičius Soninas)⁸.

2017 m. publikuotuose straipsnio autorės darbuose pagrindinis dėmesys skirtas lietuvių ir Lietuvos Respublikos piliečių konsuliniam atstovavimui 1920–1922 m. Tolimųjų Rytų Respublikoje (toliau – TRR), t. y. Priebaikalės, Užbaikalės, Amūro, Pamaro ir Pamūrės (su šiaurine Sachalino dalimi) kraštuose⁹. Atskleistas 1920–1922 m. funkcionavęs

² Пужихина, Алёна Васильевна, «Pranešimas» («Вестник») (1918) и «Sibiro lietuvių žinios» («Ведомости литовцев Сибири») (1919): Лингвистический и культурно-исторический комментарий к тексту газеты: выпускная квалификационная работа. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, 120 с., žiūrėta 2017 liepos 1, <http://genling.spbu.ru/baltist/diploms/2011Puz'ihina.pdf>; Колоткин, Михаил Николаевич, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири (1917–середина 1930-х гг.). Новосибирск: СГА, 2010, 186 с., žiūrėta 2017 birželio 16, http://bsk.nios.ru/sites/bsk.nios.ru/files/books/baltiyskie_diaspory_v_sibiri_1.pdf; Лоткин, Илья Викторович, Социально-политическая экономическая и культурная адаптация прибалтийских поселенцев в Сибири (1920–1940 гг.): диссертация на соискание учёной степени доктор исторических наук. Омск: Тюменский государственный университет, 2012, 486 с. Yra tik dalinė prieiga internete: žiūrėta 2017 liepos 10, <http://search.rsl.ru/ru/record/01005090320>; Нам, Ираида Владимировна, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.). Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, 500 с.

³ Šatkauskas, Rytis, “Lithuanians in Harbin”, *Draugas News*, 2017, vol. 5, no. 5 (May), 6–7, žiūrėta 2017 birželio 20, <http://www.draugas.org/news/lithuanians-in-harbin/>.

⁴ Bukelevičiūtė, Dalia, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945: Citizens of Lithuanian and Lithuanian Consulate”, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 194–202. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, Даля. „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах: литовцы и литовское консульство“, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 202–211.

⁵ *The Jews in Harbin = Евреи в Харбине*, ed. Qu Wei and Li Shuxiao, Beijing: Social Sciences Academic Press, 2006, 285 p. Knygą į Lietuvą parvežė istorikė dr. Dalia Bukelevičiūtė.

⁶ Bukelevičiūtė, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945”, 196. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 204–205.

⁷ Grigaravičiūtė, Sandra, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.

⁸ Сонин, Виктор Владимирович, *Становление Дальневосточной республики (1920–1922)*. Владивосток: Дальневосточное книжное издательство, 1990.

⁹ Grigaravičiūtė, Sandra, “Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922”, *Vesture: avoti*

Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų tinklas TRR ir tuometinės komunikacijos ypatumai, apibrėžtas Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų TRR statusas ir kompetencijos ribos, įvardytos pagrindinės Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų TRR veiklos kryptys¹⁰. Palyginta Lietuvos ir Latvijos konsulinio atstovavimo Sibire, TRR ir Paamūrės krašto valstybėje 1920–1922 m. geografija, atskleisti Lietuvos ir Latvijos konsulinių atstovų Vladivostoke bendradarbiavimo epizodai bei sumanymas Lietuvos piliečių konsulinį atstovavimą pavesti Latvijos konsului Martynui Skujiniui 1922 m.¹¹ Tačiau už tyrėjos objektyvo liko lietuvių atsiradimo Tolimuosiuose Rytuose keliai, lietuvių organizacinė struktūra, profesinė veikla, teisinė padėtis, Lietuvos Respublikai mokami mokesčiai.

Šaltinių bazė yra labai plati, bet ne visa prieinama, kaip ir kirilica parašyta istoriografija. Už tyrėjos žiūros lauko liko spauda rusų kalba, pvz., „Dalnevostočnyj telegraf“, „Dalnevostočnyj putj“, „Naš golos“, „Vestnik prosveščeniija“, „Amurskaja žiznj“, „Golos primorija“, „Sibirskij listok“, „Naša zaria“, „Golos Sibiri“ ir kiti. Vis dėlto tyrimui labai pravertė Sibiro lietuvių Tomske leistos „Sibiro lietuvių žinios“, Vladivostoko lietuvių „Tolimųjų Rytų žinios“, Kaune leista „Laisvė“, JAV leidžiamas „Draugas“, Martyno Yčo¹² ir Motiejaus Čepo¹³ atsiminimai. Pagrindinis informacijos šaltinis, leidęs iš dalies rekonstruoti tuo metu vykusius procesus, buvo Lietuvos centrinės valstybės archyvo Užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 383) saugomas Lietuvos įgaliotinių Tolimuosiuose Rytuose susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija (URM).

Tyrimo objektas yra lietuvių migracija į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinė struktūra iki TRR susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtis TRR 1920–1922 m., jų draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke, lietuviams TRR atstovaujančios institucijos, jų vadovai, veikla siekiant reevakuoti tautiečius į tėvynę, Lietuvos piliečio pareigos samprata. Tyrimas apima penkis Tolimųjų Rytų Respubliką sudariusius kraštus: Pabaikalę (Verchneudinskas), Užbaikalę (Čita), Amūro (Blagoveščenskas), Pamario (Vladivostokas) ir Paamūrės kraštą su šiaurine Sachalino dalimi (Chabarovskas). Chronologinės ribos yra TRR gyvavimo laikotarpis – nuo 1920 m. balandžio 6 d. deklaracijos iki 1922 m. lapkričio 15 d. sprendimo tapti Sovietų Rusijos dalimi.

*un cilveki. XXV starptautisko zinatnisko lasijumu materiali. Vesture XX. Daugavpils: Daugavpils Universitates Akadēmiskais apgads „Saule“, 2017, 88–104, žiūrėta 2020 vasario 1, https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf; Grigaravičiūtė, Sandra, „Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)“, in *Sabiedriba un kultūra: rakstu krājums*. S. XIX. Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2017, 37–45, žiūrėta 2020 sausio 30, https://www.liepu.lv/uploads/files/Sabiedr%C4%ABba%20un%20kult%C5%ABra_IX.pdf; Григаравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, in *Россия и Балтия = Russia and Baltia: сборник статей*. Вып. 8: *Новый мир на развалинах империи*. Российская академия наук. Институт Всеобщей истории; [редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.)]. Москва: Издательство «Весь Мир», 2017, 94–107.*

¹⁰ Grigaravičiūtė, „Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, 88–104.

¹¹ Grigaravičiūtė, „Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)“, 37–45.

¹² Yčas, Martynas, *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-asis leidimas. Kaunas: Morkūno spaustuvė, 1991, 203–206.

¹³ Čepas, Motiejus, *Molio Motiejaus užrašai*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2007, 512 p.

Tyrimo tikslas – ištirti lietuvių migraciją į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinę struktūrą iki TRR susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtį TRR nuo 1920 m. balandžio 6 d. iki 1922 m. lapkričio 15 d. Siekiant šio tikslo, 1) atskleidžiamos aplinkybės, nulėmusios lietuvių migraciją į Tolimuosius Rytus, lietuvių profesinė veikla, organizacinių struktūrų geografiija; 2) nagrinėjama lietuvių teisinė padėtis TRR ir mokami mokesčiai Lietuvos valstybei; 3) aptariama TRR lietuvių statistika ir galimos reevakuacijos būdai; 4) nušviečiama TRR lietuvių kultūrinė veikla.

Tyrimas atliktas taikant analizės, lyginamąjį, aprašomąjį, šaltinių ir literatūros gretinimo metodus. Apdorojant pirminius šaltinius buvo taikomas loginis-analitinis metodas (atlikta turinio ir informacijos prasminė analizė).

1. Lietuviai Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki TRR susikūrimo

1.1. *Lietuvių keliai į Rytų Sibirą (Tolimuosius Rytus)*

Rusijos istorikų tyrimuose „nacionalinių mažumų“ atsiradimas Sibire (įskaitant Tolimuosius Rytus) aiškinamas migracija. I. V. Nam įvardija keturias migrantų kategorijas: tremtiniai, persikėlėliai, darbo migrantai, pabėgėliai¹⁴. J. Vaitiekaitis lietuvių atsiradimą Tolimuosiuose Rytuose taip pat sieja su darbo migracija, tremtimi ir pabėgėliais¹⁵. Taigi, kaip šioms keturioms kategorijoms priklausantys lietuviai atsirado arba galėjo atsirasti Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki TRR susikūrimo?

1.1.1. *Tremtiniai*

Pirmieji tremtiniai Sibire XVI a. buvo karo belaisviai lietuviai ir ukrainiečiai („čerkasai“)¹⁶. Analogišką informaciją pateikia ir M. N. Kolotkinas („Baltijos šalių gyventojai į Sibirą iki XVIII a. patekdavo ne savo iniciatyva, o priverstiniu būdu“)¹⁷. Po 1863–1864 m. sukilimo į Sibirą, I. V. Nam teigimu, buvo ištremti 18 606 asmenys¹⁸. M. N. Kolotkino skaičiavimais, 1807–1881 m. į Sibirą buvo išsiųsta 635 319 žmonių. Vienas procentas (apie 6 000) jų buvo iš „Pabaltijo gubernijų“. M. N. Kolotkino manymu, lietuviai, latviai, latgaliai ir estai galėjo sudaryti apie pusę procento, t. y. apie 3 000 žmonių¹⁹. 1882–1898 m. į Sibirą buvo išsiųsti 148 032 žmonės. Iš „Pabaltijo gubernijų“ galėjo būti apie 1 000 žmonių. Taigi, per visą XIX a., pasak M. N. Kolotkino, iš „Pabaltijo gubernijų“ galėjo būti ištremta apie

¹⁴ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 41–68.

¹⁵ „Karininkų reikalai“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 rugsėjo 26, nr. 3, 3–4; „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, *Tolimijų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

¹⁶ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 43.

¹⁷ Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 26–27.

¹⁸ I. V. Nam knygoje įdėta kunigaikščio Povilo Sapiegos ir kitų sukilėlių, ištremtų į Sibirą, nuotraukų. Žr.: Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 54–55.

¹⁹ Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 29.

4 000 žmonių²⁰. Autorius nepatikslina, kuriose konkrečiose Sibiro vietose XIX a. išstremti žmonės buvo apgyvendinti. 1907–1917 m. daugiausiai išstremtų lietuvių, jo teigimu, buvo apgyvendinta Jenisiejaus krašte²¹.

Į Tolimuosius Rytus tremti pradėta po 1886 m. gegužės 22 d. Aleksandro III įsako²². 1890–1903 m. į Tolimuosius Rytus buvo išsiųstas 1 891 politinis tremtinys²³. I. V. Nam pateikia XX a. pradžios politinių tremtinių Sibire statistiką (pvz., Narimsko krašte 1908 m.), tačiau iš jų lietuviai neišskirti – tik lenkai ir latviai. Tikėtina, kad lietuviai galėjo patekti į grafą „kiti“ (jų tik 15) arba įrašyti į grafą „lenkai“ (jų 299)²⁴. 1906–1916 m. politinių tremtinių Sibire sąrašė lietuviai taip pat neišskirti, yra latviai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai ir „kiti“²⁵.

1.1.2. Persikėlėliai

XX a. 7–9 dešimtmečiais tik vienas trečdalis persikėlėlių apsigyveno Tolimuosiuose Rytuose. Ar tarp jų galėjo būti lietuvių, neaišku. I. V. Nam mini 41 kiemą iš Kauno gubernijos, persikėlusį į Sibirą, tačiau neišvardijo, kuriose vietose lietuviai apsigyveno²⁶. Analogišką informaciją, remdamasis I. V. Nam, pateikia ir M. N. Kolotkinas²⁷. Rusijos vyriausybės įstatymas apie organizuotą persikėlimą į Tolimuosius Rytus buvo priimtas 1882 m. Persikėlėliams buvo numatomos lengvatos, o persikelti buvo galima už valdžios lėšas²⁸. Iki 1900 m. Pamario krašte persikėlėliams buvo skiriama 100 dešimtinių žemės vienai šeimai (po 1900 m. – 15 dešimtinų vienam vyrui naujakuriui)²⁹.

Tolimųjų Rytų laivynas 1883 m. garlaiviais iš Odesos į Vladivostoką nuplukdė pirmuosius persikėlėlius (754 šeimas). Ukrainiečiai sudarė 81,26 proc. atvykusių persikėlėlių. Persikėlėliai kūrėsi Užbaikalėje, Amūro ir Pamario gubernijose³⁰. Klausimas, ar tarp likusių 18,74 proc. persikėlėlių galėjo būti lietuvių, lieka atviras. Lietuvos vyriausybės įgaliotinis J. Vaitiekaitis, aiškindamas lietuvių persikėlimą į Tolimuosius Rytus (konkrečiai – Vladivostoką), paminėjo į atsargą paleistus kareivius, kurie atvyko iš Odesos, tačiau jų atvykimo metų nenurodė³¹.

1897 m. Tolimuosiuose Rytuose gyveno 27 tūkst. baltarusių, į kurių skaičių galėjo įeiti ir lietuviai. Tokia prielaida tikėtina, nes persikėlėliai iš Vilniaus gubernijos

²⁰ *Ibid.*, 29.

²¹ *Ibid.*, 30.

²² Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 46.

²³ *Ibid.*, 47.

²⁴ *Ibid.*, 47.

²⁵ *Ibid.*, 47.

²⁶ *Ibid.*, 52.

²⁷ Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 34.

²⁸ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 51–52.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Pamario kraštas 1917 m. dar buvo vadinamas antrąja Ukraina. Žr.: *Ibid.*, 54–55.

³¹ Pirmieji lietuviai, pasak įgaliotinio, buvo į atsargą paleisti kareiviai, atgabenti per Odesą, kurie šiuose kraštuose ieškojo geresnio uždarbio arba tarnautojo vietos. Tokių persikėlėlių buvo nedaug. Žr.: „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

1904–1914 m. buvo įtraukti į persikėlėlių iš Mogiliovo, Minsko, Vitebsko ir Gardino gubernijų skaičių. Iš viso jų buvo 350 tūkst. Dauguma baltarusių apsigyveno Pamaryje, Sichote Alinio kalnų papėdėje, ir Amūro krašte³². I. V. Nam duomenimis, 1906–1914 m. iš „Baltarusijos-Lietuvos rajonų“ į Sibirą atvyko 274,4 tūkst. asmenų³³. Kiek jų – iš lietuviškų gubernijų, neaišku.

M. N. Kolotkino duomenimis, 1900–1914 m. iš Minsko, Gardino, Vilniaus, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų į Sibirą persikėlė 482 600 žmonių³⁴. Jo skaičiavimais, į Sibirą iš Lietuvos priskiriamų gubernijų (Kauno, 3 Vilniaus gubernijos apskričių, 5 Suvalkų gubernijos apskričių, dalies Kuršo ir Gardino gubernijos; priskirtos M. N. Kolotkino – aut. past.) 1868–1915 m. išvyko apie 25 proc. gyventojų³⁵. Šį skaičių labai padidina karo pabėgėliai ir tremtiniai, kurių persikėlėliais vadinti negalima, nes jie 1915 m. į Sibirą atvyko ne savo noru (buvo priversti išvykti). Taigi, autorius elgiasi nekorektiškai, neatskirdamas persikėlėlių nuo tremtinių arba pabėgėlių, kurie traukėsi jau Pirmojo pasaulinio karo metais.

1.1.3. Darbo migracija

Dar sunkiau nustatyti, kiek lietuvių galėjo būti tarp darbo migrantų. XIX a. 9 dešimtmetyje tiesti Sibiro geležinkelio iš Vitebsko gubernijos (Daugpilio, Režicos, Liucinos apskričių) išvyko 150 tūkst. žmonių. 1911 m. į Tolimuosius Rytus tiesti Amūro geležinkelio nuvyko 2 000 latgalių³⁶. Tikėtina, kad galėjo nuvykti ir lietuvių. I. V. Nam mini lietuvių buvus to meto (XIX a. pab. – XX a. pr.) „samdomų darbininkų būriuose“. 1897 m. surašymo duomenimis, lietuvių ir latvių darbininkai ir tarnai Sibire sudarė pusę (0,5) procento bendro sąrašo. 1910–1914 m. geležinkelio darbuotojų sąrašuose ne rusų tautybės asmenys sudarė 7–9 proc. Tarp jų yra ir lietuvių, tačiau kiek – neaišku. Didelę dalį geležinkelio administracijos ir tarnautojų 1908–1918 m. sudarė lenkai (20 proc. viso geležinkelio personalo)³⁷.

Istorikė D. Bukelevičiūtė lietuvių atsiradimą Tolimuosiuose Rytuose taip pat grindžia ekonominėmis aplinkybėmis. Viena jų – Rytų Kinijos geležinkelio statyba. Vis dėlto konkrečių lietuvių skaičių ji taip pat nenurodė³⁸. J. Vaitiekaičio minimus iš Odesos atvykusius, į atsargą paleistus kareivius taip pat reikėtų tiksliau vadinti ne persikėlėliais, o darbo migrantais, nes, kaip pats įgaliotinis teigia, jie „šiuose kraštuose ieškojo geresnio uždarbio

³² Pamario kraštas 1917 m. dar buvo vadinamas antrąja Ukraina. Žr.: Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 54–55.

³³ Persikėlėlių skaičių, pasak autorės, didino Sibiro geležinkelio tiesimo darbai ir Stolypino reforma. 1906–1914 m. persikėlėlių buvo 9 mln. Žr.: *Ibid.*, 52.

³⁴ Dalis persikėlėlių atvyko iki 1903 m., tačiau daugiausiai – 1907–1908 m. 1894 m. Tomsko gubernijoje buvo 41 kiemas iš Kauno gubernijos. Žr.: Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 32–34.

³⁵ M. N. Kolotkino teigimu, lietuviai, kaip ir latviai, latgaliai bei estai, dažniausiai apsigyvendavo miškingose vietose. XX a. pradžioje situacija pasikeitė – buvo apsigyvenama palei geležinkelį. Žr.: Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 34, 37, 38.

³⁶ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 64–65.

³⁷ *Ibid.*, 65.

³⁸ Bukelevičiūtė, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945”, 194. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 202.

ar tarnautojo vietos³⁹. Jų padaugėjo prasidėjus Rusijos ir Japonijos karui. Šią aplinkybę mini ir D. Bukelevičiūtė⁴⁰.

1.1.4. Pabėgėliai

I. V. Nam teigia, kad 1915 m. Rusijos gilumoje galėjo telktis apie 3–5 mln. karo pabėgėlių. Pirmą kartą pabėgėliai buvo oficialiai skaičiuojami 1915 m. gruodžio 20 d. – 2,7 mln.⁴¹ Tatjanos komiteto duomenimis, 1916 m. pabaigoje tarp pabėgėlių lietuvių buvo 2,8 proc. (75 tūkst. žmonių). Sibire ne rusų tautybės pabėgėlių buvo 20–25 proc. (675 tūkst. žmonių). Tarp pabėgėlių buvo daugiausiai lenkų ir latvių (žr. 1 lentelę). Anot M. N. Kolotkino, 1917 m. Sibire galėjo būti apie 50 tūkst. lietuvių⁴². I. V. Nam skaičiavimu, 1917 m. Sibire registruotų lietuvių buvo 1 441 asmuo⁴³.

1 lentelė. *Lietuvių, latvių, estų ir lenkų pabėgėlių skaičiai (1916 m. lapkričio 1 d. ir 1917 m. vasario 1 d.) Rusijoje ir procentas nuo visų karo pabėgėlių*

Tautybė	1916 m. lapkričio 1 d.		1917 m. vasario 1 d.	
	Žmonių skaičius	Procentai	Žmonių skaičius	Procentai
Estai	2 567	0,0	3 151	0,1
Latviai	210 907	8,1	277 788	8,9
Lenkai	351 404	13,4	483 358	15,5
Lietuviai	65 138	2,5	77 913	2,5

Sudaryta autorės, remiantis: Нам, Ираида Владимировна, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, с. 68.

J. Vaitiekaitis apie lietuvių skaičių Tolimuosiuose Rytuose tėra pasakęs, kad „Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliai, <...> lietuvių skaičių čia padvigubino“⁴⁴. Vieni lietuviai 1914–1918 m. į Tolimuosius Rytus atvyko iš Lietuvos, kiti – iš Didžiosios Britanijos. Iš pastarosios lietuviai buvo išvežti už atsisakymą tarnauti imperijos karo pajėgose (daugiausia į Vladivostoką ir Blagoveščenską)⁴⁵.

³⁹ „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

⁴⁰ Bukelevičiūtė, „Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945“, 194. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 202.

⁴¹ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 66–67.

⁴² Taigi, jo manymu, lietuvių bendruomenę Sibire 1917 m. sudarė tremtiniai, persikėlėliai, Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliai, kariai, tarnavę Rusijos kariuomenėje. Žr.: Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 37.

⁴³ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 237–238; Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 36.

⁴⁴ „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

⁴⁵ *Ibid.*

1.2. Lietuvių diaspora Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki 1918 m.

XIX a. Katalikų Bažnyčia Sibire atliko diasporos integravimo funkciją⁴⁶. Prie bažnyčių telkėsi labdaringa veikla. Katalikų bažnyčių statybas dažniausiai inicijuodavo lenkai, tačiau pastatyta bažnyčia tapdavo ir kitų tautybių katalikų – lietuvių, baltarusių, latvių, vokiečių – kultūrinės veiklos centru. 1830 m. katalikiškų parapijų atsirado beveik visuose Sibiro miestuose. 1832–1833 m. Tomske katalikiškos parapijos įkūrimu rūpinosi Bernardinų ordino kunigas Remigijus Apanavičius. Marijos Rozarijos bažnyčia buvo pašventinta 1833 m. spalio 1 d.⁴⁷ Minėto kunigo įpėdiniu tapęs Valerijonas Gromadzkiis rūpinosi lenkų bibliotekos įsteigimu, internatu lenkų vaikams. Po V. Gromadzkiio šioje parapijoje kunigavo lietuvis Juozas Demikis⁴⁸. Kiek vėliau katalikų bažnyčių pastatyta ir kituose Sibiro miestuose (Krasnojarske 1837 m., Omske 1860 m. ir kt.)⁴⁹.

Vienintelė katalikiška parapija Tolimuosiuose Rytuose buvo įkurta 1860 m. Nikolajevskė prie Amūro; kiek vėliau ji buvo perkelta į Vladivostoką. Kunigas būdavo skiriamas visam regionui. Statyti katalikų bažnyčią leista 1898 m. 1990 m. iškilo nedidelė medinė bažnyčia, bet po keleto metų ji sudegė. Akmeninė bažnyčia pastatyta 1921 m. Katalikų bažnyčia jau buvo ir Blagoveščenske⁵⁰. D. Bukelevičiūtė mini Vladivostoke XX a. pradžioje dirbusį kunigą Janulaitį, kuris aukėjo šv. Mišias lietuvių kalba⁵¹, taip pat po jo lietuvių sielovada vadovavusį kunigą Opulskį (iki 1906 m.) ir kunigą Mačiuką⁵².

Prie bažnyčių kūrėsi labdaros organizacijos. Katalikų Bažnyčios administracinės struktūros Sibire iki 1909 m. nebuvo. Nuo 1909 m. Vakarų Sibire buvusios trys parapijos – Tobolsko, Omsko ir Tomsko – buvo pavaldžios Mogiliovo arkivyskupui⁵³. Tais pačiais metais buvo įkurti trys dekanatai: Omsko (dekanas kun. A. Bilevičius), Tomsko (dekanas teologijos mgr. Juozas Demikis) ir Irkutsko. Visi jie buvo pavaldūs Mogiliovo arkivyskupui⁵⁴.

Lietuvių diaspora Tolimuosiuose Rytuose telkėsi keturiuose miestuose: Vladivostoke, Čitoje, Chabarovske ir Blagoveščenske. Pirmojo pasaulinio karo metais ją papildė lietuviai karo pabėgėliai. Jais ir jų vaikais Vladivostoke rūpinosi draugija „Arklas“ (vadovas Aleksandras Polišaitis), „Rūta“ (vadovas J. Vaitiekaitis), Chabarovske – Chabarovsko lietuvių draugija (vadovas Teofilis Kolalis), Blagoveščenske – Lietuvių draugija (vadovas Juozas Survila), Čitoje – Užbaikalio lietuvių labdarių draugija Čitoje (vadovas M. Čepas)⁵⁵.

⁴⁶ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 76.

⁴⁷ *Ibid.*, 87.

⁴⁸ *Ibid.*, 87–88.

⁴⁹ *Ibid.*, 87–88.

⁵⁰ *Ibid.*, 89.

⁵¹ Bukelevičiūtė, „Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945“, 195. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 203.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 89.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Grigaravičiūtė, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, 25–63.

Pirmojo pasaulinio karo metais Čitoje gyveno apie 200 lietuvių. Užbaikalio lietuvių labdarių draugija Čitoje išlaikė 2 tremtinių prieglaudą, pradžios mokyklą, samdė lietuvių kunigą. 1917 m. pabaigoje prieglaudos dėl lėšų stokos buvo uždarytos. Du kartus per metus lietuvių bendruomenė Čitoje rengdavo šeimų vakarus, vaidinimus, rinkdavo aukas⁵⁶. 1917 m. pabaigoje Čitoje buvo įkurtas Užbaikalio lietuvių komitetas Tautiečių tėvynės gražinimui. Jis rūpinosi lietuvių grįžimu į tėvynę. 1917 m. pabaigoje šiam komitetui priklausė 102 asmenys. Į kasą buvo surinkta 2 000 rublių. Chabarovske lietuvių grįžimu į tėvynę rūpinosi Lietuvių komitetas Tautos reikalų gynimui, o Vladivostoke – Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui. Draugijos lėšas grįžimui į tėvynę rinkdavo vakarų, koncertų, spektaklių metu. Be to, jos rūpinosi bendruomenės švietimu: stengdavosi parūpinti lietuviškos spaudos, mokymo priemonių⁵⁷.

1.3. Lietuvių verslai ir organizacijos (1918–1919 m.)

Ir iš J. Vaitiekaičio, ir iš M. Čepo ataskaitų Lietuvos URM matyti, kad lietuviai dirbo ne tik valdžios tarnyboje – kariuomenėje (kareiviai, karininkai, karo gydytojai), valdininkais vietos valdžios institucijose, bet ir plėtojo verslą, turėjo įmonių. Dalis lietuvių dirbo prie geležinkelio, žemės ūkyje. Čitoje ir jos apylinkėse lietuviai dirbo technikais, chemikais, farmacininkais, aviatoriais, šaltkalviais, buhalteriais, karininkais, notarais, valdininkais, užsiėmė sielovada.

1918–1919 m. Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) lietuvių interesams atstovavo ir jų teises gynė Centralis lietuvių biuras Sibire (CLBS, centras Tomske) per paskirtus įgaliotinius. Dėl Rusijoje vykstančio pilietinio karo 1919 m. lapkričio 19 d. šio biuro posėdyje „dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių, kurios gali atkirsti Sibiro Centrą nuo Rytų Sibiro“, buvo nutarta Charbine įsteigti Centralio Sibiro lietuvių biuro Tolimųjų Rytų tarybą (rus. *Дальневосточный Совет*, toliau – TRT)⁵⁸. 1919 m. gruodžio 2 d. CLBS išsiuntė Tolimųjų Rytų tarybai 500 Lietuvos pilietybės liudijimų (*prašpartų*) blankų⁵⁹. Lietuvos pilietybės liudijimai buvo reikalingi norint gauti Lietuvos piliečio pasą, be kurio nebuvo galima grįžti į Lietuvą.

Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimo centras Tolimuosiuose Rytuose iki Lietuvos Respublikos įgaliotinio paskyrimo 1920 m. rugpjūčio 17 d. buvo Charbinas, o institucija – Tolimųjų Rytų taryba (vadovas Juozas Mažeika)⁶⁰. Lietuvių kultūros, šalpos ir švietimo darbu Tolimuosiuose Rytuose rūpinosi lietuvių draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke (žr. 2 lentelę).

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ „Nuo Centralio lietuvių biuro Sibire“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 gruodžio 17, nr. 9, 1.

⁵⁹ „Nuo Centralio lietuvių biuro Sibire“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 gruodžio 11, nr. 8, 1, 2.

⁶⁰ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1; 1922 01 31 Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibirui Kazimiero Jocio laiškas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LVCA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 187.

2 lentelė. *Lietuvių organizacijos Rytų Sibire 1918–1919 m.*

Miestas	Organizacijos pavadinimas, adresas, kontaktinis asmuo
Blagoveščenskas	Lietuvių draugija , Sadovaja 13. Kontaktinis asmuo J. Survila.
Chabarovskas	Chabarovsko lietuvių draugija , Muravjov-Amurskaja 26. Kontaktinis asmuo Teofilis Kolalis.
Chabarovskas	Lietuvių komitetas Tautos reikalų gynimui , Muravjov-Amurskaja 26.
Čita	Užbaikalio lietuvių labdarių draugija Čitoje , Smolenskaja, M. Čepo namas. 1919 m. kontaktinis asmuo M. Čepas.
Čita	Užbaikalio lietuvių komitetas Tautiečių tėvynėn gražinimui , Smolenskaja, M. Čepo namas. Kontaktinis asmuo Motiejus Čepas.
Vladivostokas	Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui , Puškinskaja 33.
Vladivostokas	Tolimųjų Rytų lietuvių draugija „Rūta“ , Puškinskaja 33. Pirmininkas Juozas Vaitiekaitis.
Vladivostokas	Vladivostoko lietuvių apšvietos draugija „Arklas“ , Rytų institutas. Kontaktinis asmuo Aleksandras Polišaitis.

Šaltinis: Grigaravičiūtė, Sandra. „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.

2. Lietuvių teisinė padėtis susikūrus TRR

Tolimųjų Rytų Respublika buvo įkurta 1920 m. balandžio 6 d. Pabaikalės darbininkų suvažiavime Verchneudinske⁶¹. TRR funkcionavo vadovaudamasi keletu priimtų dokumentų: 1920 m. rugpjūčio 13 d. Rusijos komunistų partijos CK Politinio biuro priimtomis „Trumpomis tezėmis apie TRR“ ir 1921 m. sausio 4 ir sausio 12 d. plenumų nutarimais⁶². Oficialiai buvo skelbiama, kad TRR yra nuo Rusijos Federacijos nepriklausoma buferinė valstybė, kurioje veikė demokratinės institucijos, plėtojama mišri ekonomika ir netarybinė valdymo forma⁶³. 1920 m. balandžio 6 d. deklaracijoje „Dėl TRR susikūrimo“ buvo paskelbti valstybės ir visuomenės santvarkos pagrindai, tautinių mažumų teisė į autonomiją⁶⁴. Plati autonomija „nacionalinėms mažumoms“ pažadėta ir Steigiamojo susirinkimo deklaracijos 12 paragrafe⁶⁵.

Tautinių mažumų teisė į „kultūrinę-nacionalinę autonomiją“ buvo įtvirtinta pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje, priimtoje 1921 m. balandžio 27 d. Steigiamojo susirinkimo (1921 m. vasario 12 d. – 1921 m. balandžio 27 d.)⁶⁶. Tam buvo skirti TRR

⁶¹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 383.

⁶² *Ibid.*, 383.

⁶³ *Ibid.*, 383.

⁶⁴ M. Čepo siūstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45; Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 383.

⁶⁵ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 384.

⁶⁶ M. Čepo siūstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45; Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 386.

Konstitucijos 121–125 straipsniai. Juose teigiama, kad „kultūrinę-nacionalinę autonomiją“ galės įgyvendinti „nacionalinės savivaldos organai“⁶⁷. Ši TRR Konstitucijoje įtvirtinta nuostata buvo svarbi ne tik tiems lietuviams, kurie planavo pasilikti TRR, bet ir tiems, kurie norėjo išvykti į Lietuvą. Tautinėms mažumoms TRR buvo sudaryta galimybė išrinkti „nacionalinius savivaldos organus“ visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu pagal proporcinį atstovavimą. Pats svarbiausias dalykas – „nacionalinė savivalda turėjo viešąjį teisinį statusą“⁶⁸. Nors „kultūrinės-nacionalinės savivaldos“ įstatymas nebuvo priimtas, konstitucijos nuostatos galiojo iki jos panaikinimo 1922 m. lapkričio 13 d.⁶⁹ Net ir nesant „kultūrinės-nacionalinės savivaldos“ įstatymo, gerai organizuotos ir disciplinuotos TRR tautinės mažumos veikė kaip „vieši teisiniai institutai“, kurie išduodavo nustatyto pavyzdžio leidimus gyventi TRR ir vedė metrikas – gimimo, mirties, santuokos (pvz., taip elgėsi žydų, totorių bendruomenės)⁷⁰.

TRR Konstitucijos 9 ir 10 straipsniai buvo skirti TRR pilietybei apibrėžti⁷¹. Mūsų tyrimui svarbus 10 straipsnis, kuriame teigiama:

„...iš TRR tarpo išskiriami visi Rusijos imperijos gyventojai, kurie per šešis mėnesius nuo šio įstatymo paskelbimo pateiks raštu prašymą ir dokumentus apie priklausymą Rusijos TFSR ar kitoms nepriklausomoms šalims, susikūrusioms Rusijos imperijos teritorijoje (pajuodinta aut.)“⁷².

Laikantis TRR Konstitucijos, lietuviams, nenorintiems tapti susikūrusios naujosios buferinės valstybės piliečiais, reikėjo „pateikti prašymą ir dokumentus“ „apie priklausymą“ Lietuvai. Dokumentą „apie priklausymą“ Lietuvai galėjo išduoti tik Lietuvos diplomatinis arba konsulinis atstovas TRR⁷³.

Lietuvos Respublikos konsulinis atstovas J. Vaitiekaitis Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Sibiro kraštui buvo paskirtas 1920 m. rugpjūčio 17 d. (Lietuvos URM įsakymas nr. 2986⁷⁴; rezidencijos vieta – Vladivostokas, Komarovskaja 23)⁷⁵, tačiau jo jurisdikcija neapėmė Tolimųjų Rytų Respublikos, tik Sibirą ir Mandžiūriją⁷⁶. 1920 m. gruodžio 24 d. „įgaliojimas išplėstas ir Tolimųjų Rytų Respublikai“⁷⁷.

⁶⁷ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 386.

⁶⁸ *Ibid.*, 386.

⁶⁹ *Ibid.*, 395.

⁷⁰ *Ibid.*, 389.

⁷¹ M. Čepo siųstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1; 1922 01 31 Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibirui Kazimiero Jocio laiškas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LVCA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 187.

⁷⁵ Įsakymas buvo gautas telegrafu per Lietuvos Respublikos atstovą JAV Joną Vileišį. „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

⁷⁶ *Ibid.*, 1–2.

⁷⁷ *Ibid.*, 1–2.

Tuo metu TRR buvo dvi grupės lietuvių: viena, kuriai priklausantieji siekė tapti Lietuvos Respublikos piliečiais ir grįžti į tėvynę, antra – ne. Pirmąją grupę sudarė trijų kategorijų lietuviai: tremtiniai (ištremti arba patys išvykę Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu), optantai (tie, kurie dokumentais įrodė savo teisę į Lietuvos pilietybę), kandidatai į optantus (tie, kurie turėjo Rusijos imperijos dokumentus, „palankius lietuviškiems pasams įgyti“, bet neturėjo lietuviškų pasų)⁷⁸. Pastariesiems galiojo TRR Konstitucijos 7 straipsnis, kuriame teigiama, kad, pasibaigus paskelbtam optacijos terminui (terminas buvo nuo 1921 m. balandžio 28 d. iki 1921 m. lapkričio 28 d.⁷⁹), jie bus laikomi TRR piliečiais⁸⁰. Antrajai grupei galiojo jau paminėtas TRR Steigiamojo susirinkimo deklaracijos 12 straipsnis, kuriame teigiama, „kad TRR tautinėms mažumoms garantuojama plati autonomija“⁸¹, ir TRR Konstitucijos 121–125 straipsniai, kuriais „suteikiama kultūrinė-nacionalinė autonomija, kurią vykdo nacionalinės savivaldos institucijos (organai), renkamos visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu pagal proporcinę sistemą“⁸².

J. Vaitiekaitis perėmė lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimo reikalus bei su jais susijusią dokumentaciją⁸³ iš Tolimųjų Rytų tarybos vadovo (Charbine) J. Mažeikos⁸⁴. Nuo 1921 m. vasario 1 d. Lietuvos pilietybę įrodančius dokumentus TRR buvo galima gauti tik iš Lietuvos įgaliotinio Vladivostoke. Reikėjo „raštu pareikšti, kad asmuo yra ir nori pasilikti Lietuvos Respublikos piliečiais“⁸⁵. Pateikdamas prašymą pareiškėjas turėjo sumokėti „pamatinį valstybinį mokestį“⁸⁶ (kitus mokamus mokesčius žr. 3 lentelėje).

Lietuvos Respublikos piliečio pasas buvo išduodamas vieneriems metams. Mokestis už pasą (žmogui ar šeimai) buvo 5 jenos. Jei asmuo jau turėjo Lietuvos Respublikos pasą, šis buvo vizuojamas nemokamai⁸⁷. Informaciją apie galimybę įgyti Lietuvos Respublikos piliečio pasą įgaliotinis siuntė visoms lietuvių organizacijoms TRR, su kuriomis galėjo susisiekti iš Vladivostoko. Čitoje gyvenantiems lietuviams informacija buvo persiunčiama per Charbino arba Chabarovsko lietuvius⁸⁸.

Teisę priimti pareiškimus, prašymus dėl pilietybės, paliudyti ir pasiųsti juos J. Vaitiekaičiui turėjo jo paskirti agentai Čitoje, Chabarovske, Blagoveščenske, t. y. miestuose, kuriuose veikė lietuvių draugijos arba organizacijos⁸⁹. 1921 m. sausio 12 d. TRR lietuviams buvo pranešta apie Lietuvos Respublikos įgaliotinio J. Vaitiekaičio paskirtus agentus Čitoje (Užbaikalio ir Pabaikalio kraštui, M. Čepo), Blagoveščenske (Blagoveščensko rajonui,

⁷⁸ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 52.

⁷⁹ 1922 04 18 K. Jocio pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose Tremtinių skyriui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 121–122.

⁸⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

⁸¹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 384.

⁸² *Ibid.*, 386.

⁸³ Dokumentus, pinigus, raštus, susijusius su Lietuvos Respublikos piliečių reikalais, ir išduotus pilietybės liudijimus.

⁸⁴ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 5“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–2.

⁸⁵ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, 1.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

J. Survilos), Vladivostoke ir Chabarovske⁹⁰. 1921 m. rugsėjo 9 d. J. Vaitiekaičiui išvykus⁹¹, jo pareigas (bet ne statusą) perėmė sekretorius Kazimieras Jocis⁹².

3 lentelė. LR įgaliotinių ir jų agentų TRR teikiamų paslaugų įkainiai ir renkamų mokesčių dydžiai nuo 1920 m. spalio iki 1922 m. spalio

Įgaliotinio ir jo agento renkamo mokesčio arba paslaugos pavadinimas	Įkainis jenomis / aukso rubliais, arba %
Paso išdavimas	5 jenos / rb
Leidimo išdavimas	3 jenos / rb
Valstybinis mokestis	2 % optanto metinio uždarbio
Turto perleidimo aktų liudijimo išdavimas	3 % optanto metinio uždarbio
Registracijos mokestis tremtiniui (nuo 1922 m. pavasario)	1 jena / rb
Registracijos mokestis tremtinio žmonai (nuo 1922 m. pavasario)	0,5 jenos / rb
Registracijos mokestis tremtinio vaikui iki 14 metų (nuo 1922 m. pavasario)	0,25 jenos / rb
Registracijos mokestis optantui / kandidatui į optantus (nuo 1922 m. pavasario)	0,5 jenos / rb
Registracijos mokestis optanto / kandidato į optantus žmonai (nuo 1922 m. pavasario)	0,25 jenos / rb
Registracijos mokestis optanto / kandidato į optantus vaikui iki 14 metų (nuo 1922 m. pavasario)	0,12 jenos / rb

Sudaryta autorės remiantis: 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiiui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55; 1922 05 19 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose Tremtinių skyriui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 74.

Dėl Chabarovsko karo, kuris buvo nutraukęs Užbaikalio ir Pabaikalio lietuvių (centras Čita) ryšius su įgaliotiniu Vladivostoke, nuo 1921 m. gegužės 30 d. iki 1922 m. vasario ir dėl 1921 m. gegužę Vladivostoke sudarytos Laikinosios vyriausybės (Paamūrės krašto vyriausybė⁹³), Pabaikalio ir Užbaikalio kraštui reikėjo naujo įgaliotinio, kuris turėtų Lietuvos vyriausybės įgaliojimus ir galėtų atstovauti Lietuvos piliečių interesams TRR. Todėl Čitoje 1921 m. rugsėjo 13 d. buvo paskirtas naujas įgaliotinis TRR M. Čepas⁹⁴. TRR vyriausybė M. Čepo nepripažino ir jam egzekvatūros neišdavė, todėl jis negalėjo išduoti arba vizuoti jokių dokumentų. Daugelis M. Čepo bandymų susisiekti su Užsienio reikalų ministerija Kaune ir išspręsti problemą rezultatų nedavė.

⁹⁰ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 2“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–2.

⁹¹ „Rugsėjo 9 d. laivu „Krok“ iš Vladivostoko iškeliauo į Lietuvą LR įgaliotinis J. Vaitiekaitis. Laikiniai eina pareigas Įgaliotinybės sekretorius p. K. Jocis. L. J. B. Sibire“. Žr. „Iškeliavo Lietuvon iš Vladivostoko“, *Laisvė*, 1921 lapkričio 18, nr. 260, 1.

⁹² Пригравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, 96.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Ibid.*

Abu įgaliotiniai mokesčių srityje laikėsi to paties principo:

„...tebesantieji TRR lietuviai, manau, privalo irgi, kaip ir visi Lietuvos gyventojai, pirma, padėt Lietuvos Respublikos vyriausybei kurti ir stiprinti savąją valstybę, antra, apmokėt savo lėšom visų mūsų TRR teritorijoje reikalų apgynimui padarytas išlaidas“.

M. Čepo manymu, „Lietuva neprivalo čia mūsų reikalams laikyti agentus savo lėšomis. Priešingai, Lietuva reikalinga pajamų iš mūsų. Todėl delegatas ar jo bendradarbis turi būti apmokami vietiniais, mūsų pačių tarpe surinktais pinigais“⁹⁵.

1922 m. gegužę M. Čepas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai siūlė nustatyti mokesčius ne tik auksiniais (tuometine Lietuvos valiuta iki lito įvedimo 1922 m. spalio 1 d.), kurių TRR nėra, bet ir TRR valiuta – aukso rubliais, nes „Tarybų Rusijos popierėlių niekas neima“. Lietuvių reevakuacijai vykdyti atsiųsto „delegato“ darbą jis pasiūlė apmokėti „gautomis pajamomis“, o su darbu susijusioms išlaidoms skirti URM kreditą, taip pat pasiūlė palikti mokesčius, kuriuos lietuviams įvedė J. Vaitiekaitis, nes „jie jau su jais apsiprato“⁹⁶.

Taigi, įgaliotiniai ir jų agentai TRR rinko trijų rūšių mokesčius: valstybinius, konsulinis ir registracijos. 1920 m. spalį – 1922 m. balandį buvo renkami valstybinis ir konsulinis mokesčiai, o nuo 1922 m. balandžio iki lapkričio – dar ir registracijos mokesčiai.

3. Kiek lietuvių buvo TRR ir kiek jų iš tiesų norėjo grįžti į Lietuvą?

Tikslios statistikos apie lietuvius TRR nėra. Šaltiniuose pateikiami skirtingi skaičiai. Lai kraštyje „Laisvė“ 1921 m. spalio 8 d. publikuotame M. Čepo laiške buvo skelbiama, kad TRR yra 3 000 lietuvių⁹⁷. 1921 m. rugsėjo 8 d. tas pats laikraštis pranešė, kad J. Vaitiekaitis yra užregistravęs 327 lietuvius ir 600 lenkų⁹⁸. Ko nors konkretnesnio apie šių žmonių statusą nieko nepasakyta. Tikėtina, kad tai – Pamaro krašto lietuviai, gyvenę Vladivostoke ir jo apylinkėse.

Amūro krašte (Blagoveščenske ir jo srityje), K. Jocio duomenimis, 1921 m. buvo 460 asmenų. Prie Amūro krašto lietuvių M. Čepas buvo linkęs 1922 m. gegužę priskaičiuoti ir Chabarovsko lietuvius, kurių skaičių dėl to meto karo veiksmų buvo sunku sužinoti. 1922 m. gegužės 12 d. pranešime Lietuvos užsienio reikalų ministrui V. Jurgučui M. Čepas rašė, kad „TRR teritorijoje viso labo bene atsiras 1000–1500 lietuvių, norinčių grįžti Lietuvon“⁹⁹. Tikrąjį lietuvių skaičių M. Čepas ministrui siūlė sumažinti 1/3, nes tiek gali būti Vilniaus krašto gyventojų, kurie kalbamuoju laikotarpiu buvo neįleidžiami į Lietuvos Respubliką.

M. Čepas V. Jurgučui rašė, kad „lietuviai ir tremtiniai, ir ne tremtiniai nori grįžti į Lietuvą, net tie, kurie neįsiregistravę. Valdininkai lietuviai čia tarnavo norom nenorom,

⁹⁵ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ „Lietuvių įgaliotinis Tolimuosiuose Rytuose“, *Laisvė*, 1921 spalio 8, nr. 226, 4.

⁹⁸ „Šventojo Tėvo delegatas Vladivostoke“, *Laisvė*, 1921 rugsėjo 8, nr. 200, 2–3.

⁹⁹ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 52.

negalėdami gauti atitinkamų vietų prie caro valdžios Lietuvoje. Taigi dabar visi malonėtų grįžti.¹⁰⁰ Esant čia komunistinei tvarkai, laisvųjų profesijų lietuviai – „farmaceutai, pirkliai, pramonininkai, – taip pat ieško progos sugrįžt, net nepaisant į pripažintą čia įstatymu privatinę nuosavybę ir pirklybos bei pramonės laisvę, nepaisant ir naujos ekonominės politikos“¹⁰¹. „Labai trokšta grįžti karininkai, nepasiliosavę iš kariuomenės ir kurių paluosuot, dabar nesant sutarčiai Lietuvos su TRR, nėra galimybės.“¹⁰²

Kaip matyti iš besiklosčiusios TRR geopolitinės situacijos, nuo 1921 m. gegužės susiformavo du Lietuvos įgaliotinius turintys centrai, kuriuose buvo rūpinamasi lietuvių reevakuacija. Čitoje M. Čepas lietuvius registravo keletą kartų. Pirmoji registracija vyko 1918 m. vasarį, antroji – 1921 m. rudenį, trečioji – 1922 m. balandį–gegužę, ketvirtoji – 1922 m. rugsėjį¹⁰³. 1921 m. Vladivostoko konsulų korpuse LR įgaliotinio pareigas ėjęs K. Jocis buvo nurodęs šio krašto lietuvių skaičių esant 580¹⁰⁴.

4 lentelė. 1918–1922 m. Tolimuosiuose Rytuose buvusių lietuvių registracijos duomenys

Metai, miestai	Tremtiniai	Optantai	Kandidatai į optantus	Iš viso
1918 m. vasaris (Čitoje)				268
1921 m. ruduo (Čitoje)				257
1921 m. pabaiga (Verchneudinske)				133
1921 m. visoje TRR teritorijoje. K. Jocio (įgaliotinio Vladivostoke) duomenys, pateikti Vladivostoko konsuliniam korpusui				580
1922 m. balandžio 16 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	13	31	21	65
1922 m. gegužės 12 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	18	28	26	72
1922 m. gegužės 25 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	36	30	37	103
1922 m. rugsėjį registracija vyko tris dienas (Čitoje)				122

Sudaryta autorės, remiantis: 1922 05 25 M. Čepo telegrama į Maskvą, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 73; 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiu, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

Iki 1922 m. pavasario registracija vyko tik miestuose, kuriuose telkėsi lietuvių kolonijos ir veikė lietuvių komitetai arba draugijos. Draugijos veikė Vladivostoke, Čitoje, Blagovėščenske, Chabarovske, Verchneudinske (dabar Ulan Udė)¹⁰⁵. TRR lietuviams apie vykšančią arba vykdomą registraciją buvo pranešama keliais kanalais: 1) per vietos spaudą („Tolimųjų rytų telegrafas“); 2) per lietuvių komitetų ir draugijų vadovus; 3) per pamaldas

¹⁰⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiu, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

bažnyčioje (per kleboną Peleckį). Registravosi ne visi lietuviai. Sudarytuose sąrašuose dažniausiai būdavo užregistruoti miestų ir prie geležinkelio linijos gyvenę lietuviai. Dalis lietuvių registravosi į lenkų gminos sudaromus sąrašus¹⁰⁶. Lietuvių, įsirašiusių į sąrašus, skaičiai ir įsirašę asmenys keitėsi, nes dėl valdžių kaitos krašte, pasak M. Čepo, „lietuviai stengėsi traukti į Vakarus“¹⁰⁷.

Į tremtinių ešelonus pagal Lietuvos atstovybės Maskvoje instrukcijas buvo priimami tik tie, kurie pristatė 1) caro valdžios įstaigų Lietuvoje 1913–1915 m. pasus, rekvizicijos lapus arba turto aprašymą; 2) Tatjanos arba kitų komitetų – įstaigų dokumentus bei tremtiniams šelpti 1914–1917 m. liudijimus; 3) LR VRM liudijimus. Tokių dokumentų reikėjo optantui arba kandidatui į optantus. Pusė lietuvių TRR tokių dokumentų neturėjo¹⁰⁸.

TRR įstaigos, kuri vykdytų tremtinių reevakuaciją, nebuvo, todėl įgaliotiniai ir jų agentai įvairiais būdais bandė organizuoti centralizuotą reevakuaciją iš Čitos per lenkų gminos sudarytą komitetą („Комисия организаций беженцев германских войск западных губерний“¹⁰⁹) arba iš Vladivostoko, naudodamiesi Vladivostoke reziduojančio konsulinio korpuso ir Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pagalba¹¹⁰. Pavieniai lietuviai, matydami vangų reevakuacijos procesą, naudojosi atsirandančiomis galimybėmis išvykti iš TRR į Sovietų Rusiją (gaudami pažymėjimus iš geležinkelininkų profsąjungos¹¹¹ arba įsirašę į „gudų ešeloną“¹¹²).

Lietuvių reevakuacijai iš TRR 1921–1922 m. trukdė kelios priežastys: 1) TRR nebuvo evakuacija užsiimančių institucijų; 2) TRR UMR reikalavimai pripažinti TRR, atsiųsti diplomatinę atstovą ir pasirašyti sutartį (kurie, Lietuvos įgaliotinių manymu, greičiausiai buvo inspiruoti Sovietų Rusijos). Neįgyvendinus šio reikalavimo teko įveikti dvigubus biurokratinius barjerus: gauti Sovietų Rusijos vizą ir vagonus iš TRR iki Sovietų Rusijos sienos; gauti vagonus iš Sovietų Rusijos nuo jos sienos su TRR. Be to, sudėtingos komunikacijos sąlygos (korespondencija įgaliotiniams ir iš jų keliavo labai ilgai) neleido Lietuvos įgaliotiniui ir jo agentams operatyviai vykdyti jiems duotų instrukcijų. Galiausiai nuspręsta, kad norint reevakuoti TRR esančius lietuvius teks paskirti specialųjį įgaliotinį, kuris turėtų teisę vizuoti dokumentus reevakuacijos vietoje.

1922 m. spalį A. Lisauskas laiške M. Čepui rašė, kad visas tremtinių grąžinimo darbas Rusijoje ir Lietuvoje jau užbaigiamas ir nuo 1922 m. lapkričio 1 d. tremtiniams, norintiems grįžti į Lietuvą, teks važiuoti per Maskvą „pavieniais ir savo lėšomis“. Lietuvos atstovybėje Rusijoje jie turės gauti užsienio pasus arba *sauf-conduit* ir grįžti per Latviją¹¹³. Taigi, 1921–1922 m. lietuvių tremtinių iš TRR organizuotai reevakuoti nepavyko.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ 1922 06 01 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Maskvoje įgaliotiniui Omske Tremtinių reikalais J. Grigaliūnui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 42–43; 1922 07 11/21? M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 34–34a.

¹¹⁰ 1922 07 11/21? M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 34–34a.

¹¹¹ 1921 07 15 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose ir TRR įgaliotiniui tremtinių reikalais, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 206.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ 1922 spalio mėn. A. Lisausko pranešimas M. Čepui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 20–21.

4. Lietuvių kultūrinė veikla TRR 1920–1922 m.

Lietuvių kultūrinė veikla telkėsi dviejuose TRR miestuose, kuriuose Lietuvos Respublika buvo paskyrusi savo įgaliotinius: Vladivostoke (J. Vaitiekaitis, K. Jocis) ir Čitoje nuo 1921 m. rugsėjo 13 d. (M. Čepas).

Lietuvių draugijos ir organizacijos TRR 1920–1922 m. tęsė dar Pirmojo pasaulinio karo metu pradėtą lietuvių kultūrinę ir šviečiamąją veiklą. Vladivostoke sutartinai darbuosi ir tuo pačiu adresu būstinę turėjo Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui ir Tolimųjų Rytų lietuvių draugija „Rūta“¹¹⁴. Pastarosios vadovui J. Vaitiekaičiui tapus įgaliotiniu, kultūrinės veiklos vairą perėmė Aleksandro Polišaičio vadovaujama Vladivostoko lietuvių apšvietos draugija „Arklas“.

Vos paskirtas Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Vladivostoke, J. Vaitiekaitis 1920 m. rugsėjo 26–27 d. sušaukė lietuvių suvažiavimą ir jame nutarė leisti laikraštį „Tolimųjų Rytų žinios“. Jo leidyba buvo pavesta Vladivostoko lietuvių apšvietos draugijos „Arklas“ vadovui A. Polišaičiui¹¹⁵. Vos pasirodžius laikraščiu (1921 m. sausio 30 d.), apie jo išleidimą buvo pranešta ir Lietuvoje (1921 m. balandžio 22 d.)¹¹⁶. Laikraštis „Tolimųjų Rytų žinios“ kartu buvo ir draugijos organas. Lietuvoje laikraštis buvo pristatytas kaip „duosiantis kuo daugiau žinių iš Lietuvos gyvenimo ir teiksiantis skaitytojams patarimų visais gyvenimo klausimais“¹¹⁷. Iš tiesų laikraštis buvo panašesnis į įgaliotinio leidžiamą informacinį biuletinį, kuriame buvo spausdinami visi Lietuvos įgaliotinio Sibire pranešimai Tolimųjų Rytų lietuvių bendruomenei, šiek tiek žinių iš Lietuvos politinio gyvenimo, skelbimai, draugijos „Arklas“ informacija¹¹⁸.

Istorikė I. V. Nam teigia, kad į suvažiavimą susirinkusių lietuvių organizacijų Sibire atstovai tarėsi dėl naujo centrinio organo sudarymo. Vis dėlto suvažiavimo metu buvo gauta Lietuvos Vyriausybės telegrama apie J. Vaitiekaičio paskyrimą Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Tolimuosiuose Rytuose ir Sibire¹¹⁹. Po tokios žinios nuspręsta, kad nebėra būtinybės kurti organizaciją, nes paskirtojo įgaliotinio funkcijos sutapo su tomis, kurias turėjo atlikti naujasis centrinis organas¹²⁰.

1920 m. lapkritį draugijos „Arklas“ valdyba Vladivostoke surado naujas patalpas skaityklai Poltavos g. nr. 2. Skaitykla veikė ne darbo dienomis nuo 10 iki 16 val.¹²¹. Tuo pačiu adresu įsikūrė ir draugijos būstinė. 1921 m. vasario 18 d. metiniame susirinkime draugija aptarė einamuosius reikalus, išrinko naują valdybą ir surinko kasmėnesinį mokestį¹²².

¹¹⁴ Grigaravičiūtė, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, 25–63.

¹¹⁵ „Gerbiamieji tautiečiai [vedamasis]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

¹¹⁶ „Lietuvių laikraštis Sibiro gale“, *Laisvė*, 1921 balandžio 24, nr. 89, 1.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–4.

¹¹⁹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 429.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ „Vladivostoko lietuvių domai [skelbimas]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 3.

¹²² „Susirinkimas“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

Vladivostoko lietuviai atsiliepė į J. Vaitiekaičio kvietimą, paskelbtą pirmajame „Tolimųjų Rytų žinių“ numeryje, ir nuoširdžiai aukojo Lietuvos kariuomenei. 25 asmenys paaukojo 345 jenas¹²³. Surinktus pinigus J. Vaitiekaitis planavo siųsti telegrafu iš Charbino į Lietuvą¹²⁴.

Tautiečių sielovada Vladivostoke rūpinosi klebonas kunigas Slivanckas. Jam teko garbė pasitikti Šventojo Tėvo delegatą (arkivyskupą Guebriant'ą), kuris 1920 m. birželio 18–22 d. apsilonkė Vladivostoke. „Draugas“ rašė, kad arkivyskupas atkeliavo įsteigti Tolimųjų Rytų vyskupijos, paaukojo 5 000 jenų bažnyčiai ir būsimai seminarijai prie jos pastatyti¹²⁵, o „Laisvė“ išsamiai nušvietė delegato pokalbius su lietuvių bendruomenės atstovais apie lietuvių koloniją Vladivostoke ir jos susikūrimo istoriją¹²⁶. Įgaliotinio sekretorius K. Jocis puikiai sutarė su klebonu Slivancku, mokė jį šeštadienio vakarais lietuvių kalbos taries, kad šis galėtų skaityti lietuviams evangeliją lietuvių kalba¹²⁷.

Čitoje po Pirmojo pasaulinio karo veikė Užbaikalio lietuvių labdarių draugija ir Užbaikalio lietuvių komitetas tautiečių tėvynėn grąžinimui. Abi organizacijos rūpinosi lietuviams pabėgėliais, pradžios mokykla, tautiečių sielovada (kviesdavo pamaldoms kleboną lietuvių). Knygų vaikams mokytį Tolimųjų Rytų lietuviai gaudavo iš Amerikos lietuvių. Knygos į Čitą keliaudavo per Vladivostoką (per Kazį Vinskį)¹²⁸. Čitos lietuviams buvo atsiųsta Juozo Damijonaičio „Trumpa lietuvių kalbos gramatika“, „ABC“ (I dalis), „Skaitymo pradžiarmokslis“, Prano Klimaičio „Lietuvos istorija“, „Trumpa Bažnyčios istorija ir liturgika“, Petro Bendoriaus „Vaikų žvaigždutė“ (I ir II dalis) ir kitų knygu¹²⁹. Lietuviams buvo organizuojami vakarai, kurių metu buvo skaitomos paskaitos apie Lietuvos praeitį ir tautines šventes¹³⁰. 1922 m. vasario 16 d. Čitoje M. Čepas skaitė paskaitą lietuviams „Lietuvos nepriklausomybei 4 metai“¹³¹.

Išvados

1. Peržvelgus šaltinius ir istoriografiją galima daryti išvadą, kad vieni lietuviai į Tolimuosius Rytus atvyko sava valia, ieškodami geresnio uždarbio arba prieglobsčio nuo karo, o kiti ten buvo atitremti. Dauguma lietuvių dirbo kariuomenėje arba valstybės tarnyboje, likusieji vertėsi amatais, žemės ūkiu, prekyba, buvo laisvųjų profesijų atstovai. Kaip gyvenamąją vietą lietuviai rinkosi miestus palei geležinkelį (Čita, Blagoveščenskas, Chabarovskas, Vladivostokas), juose kūrėsi ir lietuvių organizacijos.

¹²³ „Aukos Lietuvos armijai“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

¹²⁴ „Tautiečiai [atsišaukimas]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

¹²⁵ „Ko atsilankė arkivyskupas Guebriant“, *Draugas*, 1921 liepos 29, 5.

¹²⁶ „Šventojo Tėvo delegatas Vladivostoke“, *Laisvė*, 1921 rugsėjo 8, nr. 200, 2–3.

¹²⁷ 1922 05 18 K. Jocio pranešimas LR įgaliotiniui TRR M. Čepui Čitoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 58–61.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiu, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

¹³¹ 1922 02 16 M. Čepo paskaitos „Lietuvos nepriklausomybei 4 metai“ tekstas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 136–142.

2. TRR Konstitucijos priėmimo dieną (1921 m. balandžio 27 d.) dalis lietuvių jau turėjo Lietuvos Respublikos pasus arba Lietuvos pilietybės liudijimus, kurie suteikė galimybę įgyti Lietuvos Respublikos pasą. Likusioji lietuvių dalis per šešis mėnesius turėjo optuoti Lietuvos Respublikos pilietybę. Visi, kurie pareiškė norą tapti Lietuvos piliečiais, mokėjo 2 proc. metinio uždarbio valstybinį mokestį, o 1922 m. – dar ir registracijos mokestį.

3. Remiantis apibendrintais šaltinių duomenimis galima įvardyti tik apytikslį lietuvių skaičių TRR 1920–1922 m. Norinčiųjų grįžti į tėvynę 1922 m. rudenį galėjo būti nuo 1 000 iki 1 500 asmenų, tačiau organizuoti jų išvykimo geležinkeliu iš TRR 1921–1922 m. taip ir nepavyko.

4. TRR lietuvių bendruomenės kartu su Lietuvos Respublikos įgaliotinais rūpinosi tautiečių švietimo, kultūriniais ir sielovados reikalais, rengė vakarus, šventes, paskaitas apie Lietuvos praeitį ir dabartį.

Literatūra

Balkelis, Tomas. Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m., *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2006), 55–74.

Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 211–238.

Bukelevičiūtė, Dalia, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945: Citizens of Lithuanian and Lithuanian Consulate”, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 194–202.

Grigaravičiūtė, Sandra, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.

Grigaravičiūtė, Sandra, “Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)”, in *Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums*. S. XIX. Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2017, 37–45, žiūrėta 2020 sausio 30, https://www.liepu.lv/uploads/files/Sabiedr%C4%ABba%20un%20kult%C5%ABra_IX.pdf.

Grigaravičiūtė, Sandra, “Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922”, *Vesture: avoti un cilveki. XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vesture XX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule“, 2017, 88–104, žiūrėta 2020 vasario 1, https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf.

Šatkauskas, Rytis, “Lithuanians in Harbin”, *Draugas News*, 2017, vol. 5, no. 5 (May), 6–7, žiūrėta 2017 birželio 20, <http://www.draugas.org/news/lithuanians-in-harbin/>.

The Jews in Harbin = Евреи в Харбине, eds. Qu Wei and Li Shuxiao. Beijing: Social Sciences Academic Press, 2006, 285 p.

Букалайвесюд, Д. Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах: литовцы и литовское консульство, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 202–211.

Григаравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, in *Россия и Балтия = Russia and Baltia: сборник статей*. Российская академия наук. Институт Всеобщей

истории; редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.). Вып. 8: *Новый мир на развалинах империи*. Москва: Издательство «Весь Мир», 2017, 94–107.

Колоткин, Михаил Николаевич, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири (1917– середина 1930-х гг.)*. Новосибирск: СГГА, 2010, 186 с., žiūrėta 2017 birželio 16, http://bsk.nios.ru/sites/bsk.nios.ru/files/books/baltiyskie_diaspory_v_sibiri_1.pdf.

Лоткин, Илья Викторович, *Социально-политическая экономическая и культурная адаптация прибалтийских поселенцев в Сибири (1920–1940 гг.)*: диссертация на соискание учёной степени доктор исторических наук. Омск: Тюменский государственный университет, 2012, 486 с., žiūrėta 2017 liepos 10, <http://search.rsl.ru/ru/record/01005090320> (dalinė prieiga).

Нам, Ираида Владимировна, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, 500 с.

Пужихина, Алёна Васильевна, «*Pranešimas*» («Вестник») (1918) и «*Sibiro lietuvių žinios*» («Ведомости литовцев Сибири») (1919): Лингвистический и культурно-исторический комментарий к тексту газеты: выпускная квалификационная работа. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, 120 с., žiūrėta 2017 liepos 1, <http://www.genling.nw.ru/baltist/diploms/2011Puz'ihina.pdf>.

Сонин, Виктор Владимирович, *Становление Дальневосточной республики (1920–1922)*. Владивосток: Дальневосточное книжное издательство, 1990.

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ

LITHUANIANS IN THE FAR EASTERN REPUBLIC (1920–1922): IT'S (IM)POSSIBLE TO GET OUT OF HERE

Summary. The article takes an analytical look at Lithuanians, including citizens of the Republic of Lithuania, living in the Far Eastern Republic (FER) from 1920 to 1922; their associations and organizations in Blagoveshchensk, Khabarovsk, Chita, and Vladivostok; the FER institutions representing them, their leaders, and limits of their jurisdiction; their efforts to re-evacuate their countrymen to Lithuania, and their understanding of the duties of a Lithuanian citizen. The geography of this research embraces the five regions constituting the FER: the area west and east of Lake Baikal (Verhneudinsk), the Zabaykalsky Krai (Chita), the Amur region (Blagoveshchensk), the Primorsky Krai (Vladivostok) and the Khabarovsk Krai (Khabarovsk). The research covers the whole period that the FER was in existence – from the declaration of April 6, 1920 to the decision on November 15, 1922 to become part of Soviet Russia.

The first part of the article reveals the circumstances that led some Lithuanians to settle in Russia's far east, their occupations, and their organizational structures. A review of sources and historiography permits the conclusion that some Lithuanians traveled to the far east of their own volition, seeking a better income or shelter from war, while others were deported there. The larger portion of Lithuanians were employed in the army or government service; the rest were craftsmen, agricultural workers, tradesmen, and professional service providers. Generally Lithuanians preferred to live along a railroad, for example, in Chita, Blagoveshchensk, Khabarovsk, and Vladivostok, where Lithuanian organizations also were formed.

The second part discusses the legal situation of Lithuanians in the FER and the taxes paid to the Republic of Lithuania. On the day the FER Constitution was adopted (April 27, 1921) some of its Lithuanians already held passports of the Republic of Lithuania or certifications of Lithuanian citizenship

which provided them with an opportunity of obtaining a Lithuanian passport. The rest had to opt within six months to become citizens of the Republic of Lithuania. All those expressing a wish to become Lithuanian citizens had to pay a state tax equal to two percent of their annual income, and in 1922 an additional registration tax.

The third part focuses on statistics related to the Lithuanians in the FER and the possibilities of their re-evacuation to Lithuania. On the basis of generalized data from sources we can determine only an approximate number of Lithuanians living in the FER from 1920 to 1922. The number of people wishing to return to their homeland in the fall of 1922 could have been between 1,000 and 1,500 persons. However, efforts to organize their trip out of the FER in 1921–1922 by railroad did not succeed.

The fourth and final part of the article throws light on the cultural activities of the Lithuanians living in the FER. Their local communities together with some representatives of the Republic of Lithuania performed educational, cultural, and pastoral functions by holding evening get-togethers, organizing feasts, and sponsoring lectures on the past and future of Lithuania.

Keywords: Lithuanians, Eastern Siberia, Far East, Far Eastern Republic, Chita, Vladivostok.

Gauta 2020 03 09

Priimta 2020 03 16